

Рудик Петро Андрійович,

*доктор історичних наук, професор, тел.: 0938193922, email: ryduk37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3381-9840>*

АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ПРО СУДОВІ СИСТЕМИ В УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПЕРІОД ДО ПРИЙНЯТТЯ ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ

Анотація. Застосувавши загальнонаукові принципи та загальноправові і спеціально-історичні методи дослідження, міждисциплінарний та комплексний підходи до вивчення трансформації положень установчих документів Європейських співтовариств і Союзу щодо їх судових систем, в статті одним із перших в історико-правовому аспекті серед вітчизняних вчених проаналізовано модернізацію положень Договорів зазначених об'єднань стосовно Суду Євросоюзу у період із заснування Європейських співтовариств (вугілля і сталі, економічного, з атомної енергії) до прийняття Лісабонської угоди.

Встановлено, що із розвитком і поглибленням інтеграційних процесів в Європі, з розширенням складу держав-членів співтовариств і Союзу та з врахуванням конкретної спочатку економічної, а з часом і суспільно-політичної ситуації відбувалися позитивні зміни положень установчих договорів Європейських співтовариств і Союзу стосовно їх судових систем, що безпосередньо впливало на підвищення ролі Суду ЄС. У статті поетапно розкривається, як положення установчих договорів спочатку про Суд з обмеженою функцією в сфері господарства (вугілля і сталі), про єдиний Суд трьох співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратом) поступово трансформувалися в положення про Суд ЄС, як самостійний наднаціональний інститут неполітичного характеру, прослідковуються їх відмінності і взаємозв'язки. Досліджено, що відповідно до положень установчих договорів він із одноінстанційного Суду поступово перетворювався в складну судову систему Євросоюзу під назвою Суд Європейського Союзу. Цей процес знайшов відбиття в особливостях внесених змін до положень Єдиного європейського акту, Маастрихтського, Амстердамського та Ніщцького установчих договорів на чому концентрується увага в статті. Такі особливості стосувалися змін структури судових систем співтовариств і Союзу, перерозподілу юрисдикції судових органів, розширення їх повноважень, загалом поглиблення змісту положень установчих документів щодо Суду Європейських співтовариств тощо, що сприяло підвищенню його ролі в захисті прав і свобод людини і громадянина, в утвердженні верховенства права.

Ключові слова: положення установчих договорів, Європейські співтовариства, Європейський Союз, Суд ЄС, судова система, трансформація, юрисдикція, історико-правовий аспект.

Rudyk Petro Andriyovych,

*Doctor of Historical Sciences, Professor, tel .: 0938193922, email: ryduk37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3381-9840>*

ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF THE PROVISIONS ON THE JUDICIARY IN THE FOUNDING DOCUMENTS OF THE EUROPEAN COMMUNITIES AND THE EUROPEAN UNION IN THE PERIOD BEFORE THE ADOPTION OF THE LISBON TREATY

Abstract. Applying general scientific principles and general and special-historical research methods, interdisciplinary and comprehensive approaches to studying the transformation of the provisions of the constituent documents of the European Communities and the Union on their judicial systems, the article was one of the first in historical and legal terms. concerning the Court of Justice of the European Union in the period from the founding of the European Communities (coal and steel, economic, nuclear energy) to the adoption of the Lisbon Treaty.

It has been established that with the development and deepening of integration processes in Europe, with the expansion of the member states of the Communities and the Union and taking into account the specific economic and eventually socio-political situation, the provisions of the founding treaties of the European Communities and the Union, which directly influenced the enhancement of the role of the Court of Justice. The article gradually reveals how the provisions of the founding treaties initially on the Court with limited economic function (coal and steel), on a single Court of Three Communities (ECSC, EEC, Euratom) were gradually transformed into provisions on the Court of Justice as an independent supranational institution of non-political nature, their differences and interrelations are traced. It is investigated that in accordance with the provisions of the founding treaties, it gradually transformed from a single-instance Court into a complex judicial system of the European Union called the Court of Justice of the European Union. This process is reflected in the peculiarities of the amendments to the provisions of the Single European Act, the Maastricht, Amsterdam and Nice founding treaties, which is the focus of the article. Such features touched the changes of structure of the judicial systems of concords and Union, redistribution of jurisdiction of judicial bodies, expansion of their plenary powers, on the whole deepening of maintenance of positions of constituent documents in relation to Court of the European concords and others like that, that assisted the increase of role of Court of EC in the protection of rights and freedoms of man and citizen, in claim of supremacy of right.

Key words: provisions of the founding treaties, European Communities, European Union, Court of Justice, judicial system, transformation, jurisdiction, historical and legal aspect.

Постановка питання в загальному вигляді. Витоки положень про судові системи спочатку Європейських співтовариств, а з часом Європейського Союзу ідуть з початку 50-х років ХХ століття. У цьому переконує аналіз положень установчих документів спочатку співтовариств, з часом і Союзу, а також послідовної трансформації норм договорів цих об'єднань про судові системи (за загальною назвою «Суд»). Вперше положення про Суд було закріплено Договором про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (від 18.04.1951). Розширили його юрисдикцію положення Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (від 25.03.1957) та Договору про заснування співтовариства з атомної енергії (від 25.03.1957). Положення про Суд Європейських співтовариств пройшли подальший складний шлях своєї трансформації через різні її етапи. Так, трансформувалися положення про Суд внесеними змінами і доповненнями до установчого документу про Єдиний європейський акт (17.02.1986), до установчих Маастрихтського (07.02.1992), Амстердамського (02.10.1997) та Ніщцького (26.02.2001) договорів. Положення зазначених установчих Договорів співтовариств, а з 1992 року і Союзу, як джерел первинного права ЄС, послужили основною джерельною базою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиріччя ХХІ століття увага вчених як зарубіжних, так і вітчизняних до вивчення проблем права Євросоюзу значно зросла. В Україні видані монографії, проведені науково-практичні конференції, опубліковані статі, підготовлені національні

доповіді тощо. Зокрема, у 2020р. на засіданні Президії НАН України заслухана і обговорена Національна доповідь «Євроатлантичний вектор України» (ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін.) [1]. Вченими Національної академії правових наук України, юридичних закладів вищої освіти активізувалося вивчення та висвітлення європейських стандартів в правовій, політичній, економічній, гуманітарній, безпековій та інших сферах. Серед вчених дослідження проблем судової системи Євросоюзу найбільше згадуються вчені Європи і Росії. На початку ХХІ століття до них долучилися і представники Харківської, Київської та Львівської наукових шкіл у сфері міжнародного права. Активність у цьому проявили Ю. Волошин, Т. Комарова, М. Микієвич, Л. Москвич, І. Назаров, К. Смирнова, О. Стрельцова, О. Шпакович, І. Яковюк, Т. Анакіна, І. Камінська, І. Яворська та інші, а з російських вчених – М. Ентін, М. Бірюков, С. Кашкін, М. Марченко та ін. [2].

Проте зазначимо, що попередні дослідники проблему судової системи ЄС вивчали під кутом зору правосуддя. Щодо дослідження запропонованої теми, то вона не знайшла комплексного історико-правового вивчення, хоча окремі аспекти фрагментарно розкриваються в окремих підрозділах монографій, в деяких статтях тощо.

Формулювання мети статті. Завданням цієї статті є здійснити послідовний і комплексний історико-правовий аналіз трансформації положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського Союзу в період із заснування Європейських

співтовариств до прийняття Лісабонського договору.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Трансформація положень установчих документів Європейських співтовариств і Союзу про їх Суд впродовж окресленого часу відбувалася поетапно, з прийняттям конкретного договору. Спочатку положення установчих договорів Європейських співтовариств (вугілля і сталі, економічного, з атомної енергії) відбивали домовленості між державами-членами у сфері спільного ринку, спільних цілей і загальних інститутів(ст.1 договору про вугілля і сталі). Серед тодішніх таких інституцій був і Суд Європейських співтовариств. Він призначався урядами країн-членів і розв'язував спірні питання або відміняв рішення органів ЄОВС. Набувши чинності (23.07.1952 р.) згідно Договору про заснування Європейського об'єднання з вугілля та сталі, **Суд став наднаціональною судовою установою.** У Договорі йому була присвячена IV глава: визначені його функції, склад суддів і юридичних радників, їх призначення урядами держав-членів за спільною згодою строком на шість років (ст. 32), структура, конкретні компетенції приймати рішення про дійсність акту, відшкодування ЄОВС збитків тощо, процедури проведення засідання Суду, прийняття ним рішень та ін. (ст. 31-45). У Договорі наголошувалося, що «Суд забезпечує дотримання закону при тлумаченні і застосуванні цього Договору, а також правил, встановлених з метою його виконання»(ст.31) [3].

Необхідність розширення спільного ринку, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядер-

ної енергії вимагали від держав-членів укладення нових договорів: Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). У них Суду, як і Суду в Договорі ЄОВС, присвячувалися цілі IV-ті секції. З метою запобігти розгалуженню Судів трьох співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратом) держави-члени вирішили створити спільний судовий інститут – єдиний Суд для всіх співтовариств шляхом підписання додатково Конвенції щодо спільних інститутів, в тому числі і Суду, котра набрала чинності разом із Договорами про ЄЕС і Євратом. Тепер Суд став Судом Європейських співтовариств. Ширшою стала його юрисдикція, оскільки її надали всі три договори. Суд у межах своєї юрисдикції мав забезпечувати шанування права у тлумаченні та застосуванні кожного із договорів. Так, у Договорі про заснування європейського співтовариства з атомної енергії було зафіксовано, що «Суд забезпечує збереження однаковості права Співтовариства при тлумаченні і застосуванні цього Договору»(ст.136) [4].

Договір про заснування ЄЕС у порівнянні із зазначеними вище Договорами співтовариств ставив ширші цілі: не тільки економічні (створення спільного ринку із запровадженням чотирьох свобод – вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили), а й створення міцнішого союзу між людьми Європи. Він став документом, котрий визначав головні напрями розвитку інтеграції країн Західної Європи і передбачив для забезпечення такого процесу відповідний правовий механізм(ст.164-

188, 192) [5]. А вищезгадані Договори лише доповнювали його. Оцінюючи значимість Договору про заснування ЄЕС, Суд Європейських співтовариств визнавав його «конституційною хартією Співтовариства, яка базується на верховенстві права», або називав його «внутрішньою конституцією Співтовариства» [6, с. 225]. Водночас норми Договору про ЄЕС мали пряий вплив на поліпшення діяльності Суду. Порівнявши зміст положень Договорів трьох співтовариств щодо Суду, доходимо висновку: якщо за Договором ЄСВС Суд був створений в основному для нагляду за тим, щоб Високий керівний орган та Рада міністрів не перевищували своєї влади, то Договори про ЄЕС та Євратом поширили юрисдикцію Суду на нові суспільні відносини, сприяли йому приймати рішення, спрямовані на формування інтеграційної правової системи.

Продовжуючи справу, розпочату на основі установчих договорів про Європейські співтовариства, і прагнучи перетворити всю сукупність відносин між їхніми державами в Європейський Союз, у 1986 р. держави-члени підписали **Єдиний європейський акт** (ЄЄА), котрим були внесені зміни до трьох установчих Договорів співтовариств, що стосувалися поряд з іншим і їх судових систем. Так, **чинний Суд реформувався і створювалася ще й інша судова інстанція – Суд першої інстанції**, що було обумовлено розширенням Євросоюзу до 12 держав-членів і збільшенням навантаження на Суд. Договори про ЄСВС(ст.32d), про ЄЕС (ст.168a), про Євратом(ст.140a) доповнювалися новими положеннями тотожного змісту. Зокрема, Договір про ЄЕС, як й інші,

був доповнений положеннями, котрі визначали можливу нову структуру, перерозподіл компетенцій Суду, процедуру створення нового судового органу, його юрисдикцію, умови прийняття ним рішень тощо. У статті 168a зазначалося: «На запит Суду і після консультацій з Комісією і Європейським Парламентом, Рада одностайним рішенням може створити при Суді судовий орган з компетенцією суду першої інстанції, правомочний приймати до розгляду деякі види позовів фізичних і юридичних осіб і виносити щодо них рішення, що можуть бути оскаржені в Суді, але тільки в тому випадку, якщо вони стосуються питань права, і тільки відповідно до умов, передбачених Статутом Суду. Цей судовий орган не буде правомочний ані розглядати, ані приймати рішення як за позовами держав-членів або інститутів Співтовариства, так і з питань, що вимагають попереднього регулювання відповідно до статті 177» (ч.1 ст.168a)[7]. Таким чином, до Суду першої інстанції мали переходити справи за скаргами фізичних і юридичних осіб тощо, а Суд Європейських співтовариств зосереджувався на співпраці з питань розвитку, консолідації демократії, верховенства права, шанування прав людини та засадничих свобод у Спільноті.

Договором визначалися вимоги щодо суддів Суду першої інстанції, умови їх призначення. Вони мали вибиратися з числа осіб, котрі не викликали б сумнівів і котрі могли призначатися за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років з частковим оновленням кожні три роки й з можливістю знову переобиратися. Суд першої інстанції роз-

робляв свій внутрішній регламент за узгодженням із Судом, котрий схвалювався одностайним рішенням Ради(ст.11 акту; ч.3,4 ст.168а договору про ЄЕС). Єдиним європейським актом стаття 188 Договору про ЄЕС доповнювалася нормою, що Рада на запит Суду і після консультацій з Комісією і Європейським Парламентом може одностайним рішенням змінювати положення частини III Статуту Суду(ст.12 акту), котра стосувалася процедури в Суді тощо (Протокол (N 3) о Статуте Суда Європейського Союзу. Брюссель, 17 апреля 1957 года. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_618#Text).

Важливе місце на шляху європейської інтеграції займав **Маастрихтський договір** (підписаний 07.02.1992р. і набув чинності 01.11.1993р.), котрим **офіційно був заснований Європейський Союз** (ст.1). Щодо Суду Європейських співтовариств, то Договір вніс чимало поправок до положень про Суд. Змінилася структура Суду Євросоюзу: замість дволанкової системи впроваджувалася триланкова (згідно договору Суд ЄС включав в себе Суд, Трибунал і спеціалізовані трибунали(ч.1 ст. 9 F)[8]. Таким чином здійснювався подальший **перерозподіл повноважень між Судом Європейських співтовариств, Трибуналом і спеціалізованими трибуналами**. Останні створювалися для того, щоб розвантажити зазначені перші два суди та прискорити розгляд справ.

Визначалися завдання Суду ЄС. Він мав забезпечувати дотримання права в ході тлумачення і застосування Договорів, а держави-члени наділялися повноваженнями встановлювати способи оскарження, необхідні для забез-

печення ефективного судового захисту в сферах, що регулювалися правом Союзу. До складу Суду передбачалося виділення по одному судді від кожної держави-члена, а Суду мали сприяти генеральні адвокати (ч.1 ст. 9 F). Згідно Договору Судом ЄС могли виноситися рішення: 1) за позовами, що подавалися державами-членами, інститутами, фізичними або юридичними особами; 2) в преюдиціальному порядку за запитами національних юрисдикційних органів про тлумачення права Союзу або про дійсність актів, прийнятих інститутами; 3) в інших випадках, передбачених Договорами» (ч.3 ст. 9 F).

Трибунал, як Суд першої інстанції, згідно Єдиного європейського акту був створений у 1989 році на допомогу Суду Європейських спільнот. Його рішення з позиції законності могли бути оскаржені в Суді Європейських спільнот. Він наділявся компетенцією розглядати лише кадрові суперечки в установах ЄС та спірні питання в галузі конкуренції і мав розглядати справи, котрі потребували «вивчення численних фактів». А Суд Європейських спільнот мав тлумачити зміст законів. Склад Трибуналу мав включати, як мінімум, по одному судді від кожної держави-члена. Судді та генеральні адвокати Суду і судді Трибуналу мали відбиратися з числа осіб, котрі забезпечували б будь-які гарантії своєї незалежності і володіли б необхідною кваліфікацією на найвищій судовій посаді, або які були юристами визнаної компетентності. Судді призначалися консенсусом урядами держав-членів на шість років, а після закінчення їх повноважень могли призначатися знову (ч.2 ст. 9 F).

Щодо **спеціалізованих трибуналів** зазначимо таке. Під ними розумілися судові органи, наділені спеціальною юрисдикцією з розгляду і вирішення строго визначених категорій правових спорів, хоча Маастрихтський договір прямо не визначав цієї юрисдикції (ч.1ст.9F). А загалом Маастрихтський договір займає важливе місце в процесі модернізації судової системи ЄС. Він став великим кроком уперед у розвитку європейського інтеграційного процесу.

Новим етапом в процесі європейської інтеграції став **Амстердамський договір** (підписаний 02.10.1997 р., набрав чинності 01.05.1999 р.), що було пов'язано з назрілим розширенням складу Євросоюзу та вирішенням інших глобальних процесів. Передусім необхідно було врегулювати проблему реформування інститутів Євросоюзу. Договором були внесені суттєві зміни до Договору про Євросоюз, до договорів про заснування Європейських співтовариств та пов'язаних із ними актів для того, щоб ЄС міг функціонувати ефективніше та демократичніше. Так, були прописані умови вступу до ЄС, вперше закріплено в межах ЄС концепцію простору свободи, безпеки і правосуддя; розширено захист прав людини проти дискримінації; введено відповідно до установчих договорів процедуру призупинення держави-члену окремих прав при порушенні зазначених у договорі зобов'язань(права на участь у голосуванні на сесії Ради ЄС) (ч.2 ст.F.1); встановлено принципи прозорості та відкритості в роботі інституцій ЄС; проголошена обов'язковість дотримання принципів поваги прав людини, демократії та верховенства права всіма держава-

ми-членами ЄС(ч.1 ст.F) та дотримання цих принципів іншими країнами при їх вступі до ЄС, комунітаризація (інтеграція) Шенгенських домовленостей в систему права ЄС ; посилення захисту прав та інтересів громадян держав-членів шляхом запровадження громадянства Євросоюзу (ч.3 ст. В) тощо[9]. Ці та інші зміни до Договору ЄС та інших договорів розширювали юрисдикцію Суду ЄС, підвищували його роль в інституційній системі ЄС.

Договором передбачалося **вдосконалення співробітництва в системі кримінального правосуддя держав-членів**. Спільні дії у кримінальних справах мали включати: 1) сприяння та прискорення співробітництва між компетентними міністерствами та судами або еквівалентними органами держав-членів стосовно проваджень та виконання рішень; 2) забезпечення сумісності правил, що застосовувалися в державах-членах, наскільки це було можливо та необхідно для вдосконалення такої співпраці; 3) сприяння екстрадиції між державами-членами; 4) поступове прийняття заходів щодо встановлення правил, котрі мали стосуватися злочинних діянь та покарань у сфері організованої злочинності, тероризму та незаконного обігу наркотиків, 5)запобігання конфлікту юрисдикції між державами-членами тощо (ст. K.3 розділу VI). Такі дії судів і держав-членів сприяли ефективнішій координації їхньої діяльності, тіснішому співробітництву судів з іншими компетентними органами влади держав-членів.

Суду передбачалася залежно від умов юрисдикція виносити попередні постанови про чинність і тлумачення рамкових рішень та рішень щодо

тлумачення конвенцій з питань співпраці судових органів у кримінальних справах, про чинність та тлумачення заходів щодо їх реалізації(п.1ст.К .7). Будь-якій державі-члену надавалася можливість набути попередніх рішень Суду ЄС за умови, якщо суд чи трибунал цієї держави для цього надавав достатні обґрунтування (п.2,3 ст.К.7). Водночас держава-член мала право подавати заяви про справу або письмові зауваження до Суду ЄС у справах щодо його попередніх рішень (п.4 ст.К.7). Суд був наділений юрисдикцією перевіряти законність рамкових рішень та рішень в діях, висунутих державою-членом або Комісією з причини некомпетентності, порушення суттєвої процесуальної вимоги, порушення Амстердамського договору чи будь-якої норми права, котра стосувалася його застосування, або неправильного використання повноважень. Суду була надана компетенція вирішувати будь-які спори між державами-членами щодо тлумачення чи застосування актів, коли їх не вдавалося вирішувати Радою відповідно до статті К.6(2).(п.7 ст. К.7, п.2 ст. К.6). Договір чітко сформулював сфери правосуддя і поліцейського співробітництва у кримінально-правових справах: окремими статтями визначалися спільні дії поліцейської співпраці (ст. К.2) і спільні дії судового співробітництва (ст. К.3). Суд не мав юрисдикції переглядати обґрунтованість або пропорційність національних операцій, здійснюваних правоохоронними службами держав-членів, чи здійснення обов'язків, покладених на держави-члени, що мали забезпечувати правопорядок та внутрішню безпеку(п.5 ст.К.7). А загалом **Амстердамський договір** вимагав від Суду ЄС здійснення його повно-

важень. Водночас він **вніс зміни до Договору про Євросоюз, котрі стосувалися й України**. У ньому зазначалося, що цей Договір знаменує собою новий етап у процесі створення все тіснішого союзу між Україною і народами Європи, де рішення приймаються максимально відкрито і є максимально близькими для громадянина(другий абзац статті А). Отже, народи країн-членів ЄС, які схвалили цей Договір на референдумах, надіялися, що в Україні всі гілки влади, в тому числі і судова, мають наслідувати положення даного Договору і приймати рішення максимально відкритим способом і котрі були б максимально близькими для громадян України.

Поповнивши Договір про Євросоюз, інші Договори Європейських співтовариств важливими положеннями, Амстердамський договір проте із-за відсутності консенсусу урядів держав-членів не вирішив питання реформування інститутів ЄС. І все ж він послужив підставою для пошуку наступних правових рішень, які постали перед Євросоюзом в сферах економічній і соціальной, політики, культури, безпеки, боротьби з організованою злочинністю, в перебудові його інституційної системи, і, зокрема, в реформуванні Суду ЄС. Так, згідно **Ніццького договору** (26.02.2001р.) були внесені зміни та доповнення до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів, що стосувалися критеріїв розширення Євросоюзу, порядку утворення, повноважень та діяльності його інституцій, в тому числі повноважень, ролі і діяльності судових органів Євро-

союзу та інших Європейських співтовариств[10].

За основу аналізу змін і доповнень щодо Суду Європейських співтовариств взято положення їх уставних документів, зокрема, положення конкретних статей Договору про заснування Європейського співтовариства (ст. 220, 221, 222, 223, 224, 225, 225а, 229а, 230, 245) , Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі (ст.31, 32, 32а, 32b, 32с, 32d, 32е, 33, 45) та Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (ст. 136, 137,138,139, 140, 140а,140б, 146, 160). Їх зміст, як свідчить вивчення, в головному однаковий з врахуванням окремих особливостей кожного співтовариства. Зміни були внесені до Договору про Євросоюз, Договорів про заснування відповідно Європейського співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії і Європейського співтовариства вугілля і сталі та певних пов'язаних з ними актів конференцією представників урядів держав-членів за їх спільною згодою (Заключний акт). Варто наголосити, що згідно Протоколу про Статут Суду ЄС, схваленого Ніццьким договором, Суд Європейських співтовариств мав складатися та діяти відповідно до положень Договору про Європейський Союз, Договору про заснування Європейського співтовариства, Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії та даного Статуту(ст.1 протоколу Статуту).

Особливістю внесених Ніццьким договором змін і доповнень є в тому, що вони значно розширили повноваження судових органів ЄС, модернізували структуру Суду ЄС, загалом

поглибили зміст положень установчих документів щодо Суду Європейських співтовариств. У порівнянні з Маастрихтським договором Суд ЄС із триланкової судової системи (Суду, Трибуналу і спеціалізованих трибуналів) за Ніццьким договором став дволанковою судовою системою ЄС (складався з Суду ЄС та Суду першої інстанції). Згідно Ніццького договору кожний із Судів у «межах своєї юрисдикції» мав забезпечувати дотримання законності при тлумаченні і застосуванні свого із трьох зазначених вище Договорів (стаття 2 ст. 220; стаття 3 ст. 136; стаття 4 ст.31 Ніццького договору).

Змінами Ніццького договору у Договорі про заснування Європейського співтовариства, як й інших, **визначалися нова структура, склад, вимоги до суддів та генеральних адвокатів, терміни їх змінюваності, процедура Суду Євросоюзу** тощо. Передбачалося, що до складу Суду ЄС мали входити по одному судді від кожної держави-члена. Відповідно до положень, що містилися в Статуті Суду (994_618), Суд ЄС міг проводити засідання у палатах, у Великій Палаті чи на пленарних засіданнях)(ст.221 договору). Йому мали надавати допомогу вісім генеральних адвокатів, хоча на вимогу Суду Рада, діючи одноставно, могла збільшити їх кількість. Діючи неупереджено та незалежно, генеральні адвокати мали надавати у відкритому судовому засіданні ґрунтовні висновки щодо справ, у котрих відповідно до Статуту Суду ЄС потрібна була їх участь (ст.222). Критерії щодо вимог до добору суддів та адвокатів Суду ЄС за змістом в основному повторювали критерії Маастрихтського договору (07.02.1992 р.). Вони мали обиратися

серед осіб, незалежність котрих не викликала жодного сумніву, котрі мали б необхідну кваліфікацію для призначення у вищі судові інстанції або котрі були юридичними радниками з визнаною компетентністю. Їх мали призначати уряди держав-членів лише за спільною згодою терміном на шість років при кожній трирічній частковій заміні відповідно до умов, встановлених у Статуті Суду ЄС.

Договором посилювався демократичний підхід при призначенні суддів, адвокатів, обранні керівництва Суду, проведенні його діяльності. Судді зі свого складу могли обирати Голову Суду ЄС терміном на три роки з можливим його переобранням. Секретар Суду призначався Судом ЄС, котрий приймав положення, що регулювали діяльність секретаря. При закінченні терміну повноважень суддів та генеральних адвокатів вони могли бути призначені знову. Судом ЄС мали прийматися Правила процедури Суду, котрі схвалювалися б Радою, що діяла б кваліфікованою більшістю (ст.223). Додані нові положення передбачали, що Рада, діючи «одностайно за пропозицією Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, може приймати положення про надання юрисдикції та визначення її обсягу Суду ЄС у справах, що стосуються застосування актів, прийнятих на підставі цього Договору, які створюють права промислової власності співтовариства». Поряд з цим Рада рекомендувала державам-членам приймати такі положення відповідно до їхніх конституційних процедур (ст. 229а).

У зв'язку з перевантаженням Суду ЄС справами, пов'язаним зі вступом до нього нових держав-членів, вне-

сеними змінами та доповненнями значно були розширені компетенція і склад **Суду першої інстанції**. Його особливість в тому, що він став автономною судовою установою і уже поряд із Судом ЄС у межах своєї юрисдикції мав забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні Договору про Європейське співтовариство, як й договорів інших співтовариств. При формуванні його складу передбачалося виділення кожною державою-членом щонайменше по одному судді, а загальна їх кількість мала визначатися Статутом Суду ЄС (на той час 15 суддів ст.48 статуту). Передбачалася також можливість участі у роботі Суду і генеральних адвокатів. Вимоги до кандидатів у судді ставилися такі ж, як і до суддів Суду ЄС: вони мали обиратися з осіб, чия незалежність не викликала сумніву та котрі мали кваліфікацію, необхідну для призначення у вищі судові інстанції, і мали призначатися при повній згоді урядів держав-членів терміном на шість років. Вони через кожні три роки частково оновлювалися, а у разі закінчення терміну повноважень могли призначатись повторно.

Визначалися й інші елементи організації роботи Суду першої інстанції. Із його членів обирався Голова Суду (на 3 роки). Він міг бути переобраним. Судом призначався секретар Суду. Суд також схвалював Положення, що регулювало його діяльність, а за погодженням із Судом ЄС приймав Правила процедури Суду, котрі мали бути схвалені кваліфікованою більшістю Ради. У разі, коли Статутом Суду ЄС Суду не передбачалося інше, положення Ніццького договору, що стосувало-

ся Суду ЄС, застосовувалося і до Суду першої інстанції (ст.224).

Розширення його юрисдикції відбувалося у напрямках, поданих у новій редакції статті 225 договору співтовариства. Зосереджуючись на судових справах першої інстанції, згідно наділеної юрисдикції Суд першої інстанції поряд з Судом ЄС в межах своєї компетенції мав забезпечувати відповідність нормативно-правових актів Євросоюзу і Співтовариств установчим договорам, правомірність актів інституцій ЄС, розгляд позовів держав-членів та інституцій Європейського співтовариства про бездіяльність інших його інституцій, вирішення спорів між співтовариством та його службовцями, відшкодування всіх збитків, котрі були завдані інституціями чи службовцями співтовариства, винесення попередніх рішень щодо запитів національних судів держав-членів тощо. Він міг розглядати справи з питань оскарження рішень судових палат, передавати справу до Суду ЄС для надання висновку, якщо справа потребувала принципового рішення. Водночас його рішення, зокрема і попередні на запити національних судів, могли підлягати апеляції до Суду ЄС, проте лише з питань права в межах, визначених Статутом, і за умови існування серйозної загрози цілісності чи узгодженості права співтовариства (п. 1,3 ст. 225 та ін.).

Водночас, підкреслюючи загалом значний позитивний внесок Ніццького договору у реформуванні судової системи Євросоюзу та інших Європейських співтовариств, зауважимо, що окремі його положення викладені не досить чітко, на що вказували й зарубіжні вчені, зокрема, М.Н. Марченко,

Е.М. Дерябіна та ін. Так, розкриваючи подальше розширення юрисдикції Суду першої інстанції Ніццьким договором і доданим до нього новим Статутом Суду ЄС у порівнянні з попередніми установчими договорами, вони на основі аналізу положень Договору і Статуту Суду ЄС та праць європейських дослідників прийшли до висновку, з чим можна погодитися, що у декількох випадках були наявні певні спірні або нечітко позначені прерогативи Суду ЄС і Суду першої інстанції, хоча вони вирішувалися Статутом Суду співтовариств. Зокрема, у статті 54 Протоколу про Статут Суду ЄС визначалося, як мали діяти у таких випадках Суд ЄС і Суд першої інстанції. По-перше, «У разі, якщо Суд першої інстанції виявить, що він не має юрисдикції для розгляду та вирішення справи, на яку поширюється юрисдикція Суду ЄС, він передає цю справу на розгляд Суду ЄС, так само, у разі, якщо Суд ЄС виявить, що справа підпадає під юрисдикцію Суду першої інстанції, він передає справу на розгляд Суду першої інстанції, внаслідок чого цей Суд вже не може відмовитися на підставах юрисдикції» (ч.1 ст.54 протоколу про Статут). По-друге, у випадках, якщо Суд ЄС та Суд першої інстанції розглядають справи, в яких очікується прийняття подібних (однакових) рішень, порушуються подібні (однакові) питання щодо тлумачення або виноситися на розгляд питання щодо законності подібних (однакових) актів, тоді Суд першої інстанції може після того, як заслухав сторони, відкласти слухання до того часу, поки Суд ЄС не винесе своє рішення. По-третє, у разі, якщо подаються заяви щодо визнання того ж самого акта недійсним, Суд

першої інстанції також може відмовитися на підставах юрисдикції для того, щоб Суд ЄС виносив рішення щодо цих заяв. По-четверте, за аналогічних обставин Суд ЄС може також, призупинивши розгляд справи, дати можливість Суду першої інстанції продовжити слухання справи (ч.3 ст.54 протоколу про Статут). По-п'яте, у всіх тих випадках, коли держава-член та інститут Спільноти оскаржують один і той же акт, Суд першої інстанції повинен виходити з недостатності своєї юрисдикції для розгляду даного питання з тим, щоб він був вирішений Судом ЄС (ч.2,3 ст.54 протоколу про Статут)[11]. Поряд з цим окремі вчені зазначали, що поряд з названими вище положеннями в пропозованих нормах допускалися й інші нюанси. Вони пов'язані, з одного боку, з розмежуванням компетенції Суду ЄС і Суду першої інстанції, а з іншого – з визначенням місця і ролі Суду першої інстанції в судовій системі Євросоюзу і Співтовариств [12].

Згідно додаткового положення, зафіксованого у новій статті 225а Ніццького договору, у **Суді могли створюватися судові палати з метою розгляду у першій інстанції певних видів справ у спеціальних сферах за умов**, що Рада повинна діяти одно-стайно за пропозицією Комісії і після консультацій з Європейським Парламентом та Судом ЄС або на запит Суду ЄС та після консультацій з Європейським Парламентом і Комісією. При цьому рішенням про заснування судової палати мало визначатися Положення щодо організації палати та обсягу юрисдикції, що їй надавався. Вимоги до формування судових палат суддями були такі ж, як і до суддів Суду ЄС і Суду першої інстанції (судді

обиралися із осіб, незалежність котрих не викликала сумніву та котрі мали кваліфікацію, необхідну для призначення у вищій судовій інстанції). Проте судді палат мали призначатися Радою, яка мала діяти одностайно, хоча судді Суду ЄС і Суду першої інстанції мали призначатися урядами держав-членів за їх спільною згодою. Судові палати мали встановлювати Правила процедури, проте за згодою Суду ЄС і схваленням кваліфікованою більшістю Ради. Згідно Договору рішення судових палат могли оскаржуватися в апеляційному порядку до Суду першої інстанції на підставі питань права, факту або, якщо про це зазначалося в рішенні про заснування судової палати. У випадку, доки в рішенні про заснування судової палати не передбачено іншого, положення Ніццького договору, котрі стосувалися Суду ЄС, та положення Статуту Суду ЄС, пропонувалося застосовувати і до судових палат(ст.220,225а)[13].

Проте, внівши важливі зміни до Договору про Євросоюз, Ніццький договір остаточно не вирішив проблем реформування Союзу і його судової системи на чому акцентувала увагу **Лаакенська декларація про майбутнє Європи**(2001р.). Щоб стати провідним в об'єднанні Європи, Євросоюз мав сам реформуватися відповідно до умов триваючої глобалізації початку XXI століття, стати демократичнішим, прозорішим та ефективнішим[14]. На це був спрямований зміст положень **проекту «Договору про запровадження Конституції для Європи»** (2003/C169/01) (підписаний 18.07.2003 р.), котрим поряд з положеннями про модернізацію Євросоюзу загалом значна увага відводилося

питанням реформування і його Суду. На вимогу часу знову пропонувалося трансформувати структуру Суду ЄС: замість судової системи з двох ланок згідно Ніщцького договору (Суду ЄС і Суду першої інстанції) передбачалася судова система з трьох ланок (Європейський Суд, Загальний суд та спеціалізовані суди-так подавалася назва судів за проектом). Функціонально Суд ЄС мав загально забезпечувати дотримання права у тлумаченні та застосуванні Конституції для Європи, а конкретніше – розв'язувати справи за позовами держав-членів, інституцій, фізичної або юридичної особи згідно з положеннями частини III Конституції; виносити на звернення судів держав-членів попередні рішення щодо тлумачення права Союзу або чинності актів, що їх ухвалили інституції; розв'язувати інші справи, як обумовлено в Конституції тощо(п.3 ст. 28 проекту договору)[15]. У новій редакції системно викладалися головні положення попередніх договорів і , зокрема, Ніщцького договору про склад Суду ЄС, вимоги до обрання суддів й адвокатів та призначення суддів за спільною згодою урядів держав-членів тощо(п.2 ст.28; ч.1,2 ст.III-260; ч.1,2,3 ст. III-261). Проте проведена важлива за змістом робота, котра закріплювалася положеннями Конституції для Європи, на референдумах не знайшла підтримки серед громадян двох країн (Франції 29.05.2005р. і Нідерландів 01.06.2005 р.). Отже, Договір про запровадження Конституції для Європи не набув чинності.

Основними причинами не підтримки тексту Конституції для Європи були: відсутність консенсусу серед держав-членів щодо положення можливо-

го обмеження державного суверенітету та передачі важливих повноважень з національного на наднаціональний рівень; законодавче закріплення принципу першості права ЄС над правом держав-членів; впровадження посади союзного міністра закордонних справ тощо. Тому альтернативою Конституції для Європи став Лісабонський договір (підписаний 13.12.2007 р.), ратифікований національними парламентами 27 держав Євросоюзу і котрий набрав чинності 01.12.2009 року. Він замінив європейську конституцію. Положення договору поряд з іншим посилили демократичний вимір ЄС, сприяли проведенню інституційної реформи Євросоюзу, котра передбачала реформування і його Суду [16]. Проте реформування судової системи ЄС згідно положень Лісабонського договору потребує спеціального вивчення.

Висновки. Щодо досліджуваної проблеми, то зауважимо, що трансформація положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського Союзу у долісабонський період відбувалася відповідно до конкретних викликів та пріоритетів життєдіяльності ЄС, була обумовлена необхідністю розв'язання назрілих завдань, здійснювалася поетапно та обережно з врахуванням спочатку конкретної економічної, а з часом і політичної ситуації. Чітко прослідковується тенденція утвердження в положеннях установчих документів високих вимог до формування складу судів незалежними суддями високої кваліфікації і підвищення їхньої відповідальності за здійснення справедливого правосуддя. З врахуванням відповідної ситуації положеннями модернізувала-

ся структура Суду ЄС та його органів, згідно цього здійснювався перерозподіл юрисдикції між ними, розширювалися їхні повноваження, що сприяло підвищенню ролі судових органів Євросоюзу в утвердженні його права не лише в державах-членах, а й в інших країнах Європи, котрі прагнули набути в ньому членства в інтересах захисту прав людини і основоположних свобод, утвердження верховенства права і демократії. Проте проблема реформування Євросоюзу в цілому, його інституцій, в тому числі і Суду ЄС потребувала спочатку подальшого законодавчого вирішення (внесення змін до установчих договорів ЄС) відповідно до нової ситуації першого десятиріччя XXI століття, що було здійснено Лісабонським договором. Гадаю, що процес трансформації стандартів установчих договорів Євросоюзу в сфері судової системи в контексті Лісабонської угоди вартий окремого вивчення і творчого застосування в Україні із врахуванням її суспільно-політичного розвитку, особливостей правової системи та менталітету українського народу в інтересах захисту прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019. 328 с.

2. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-мето-

дологічні аспекти: монографія. К.: Логос, 2010. 427с. та ін.

3. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі: підписаний в Парижі 18.04.1951 р., набув чинності 23.07.1952р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026.

4. Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії від 25.03.1957 р. м. Рим. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_027.

5. Договор об учреждении Европейского экономического сообщества. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901771692>.

6. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.

7. Єдиний європейський акт (укр/рос). Угода від 17.02.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text.

8. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_02912.

9. THE TREATY OF AMSTERDAM . AMENDING THE TREATY ON EUROPEAN UNION, THE TREATIES ESTABLISHING THE EUROPEAN COMMUNITIES AND CERTAIN RELATED ACTS. Amsterdam. 2 October 1997. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.

10. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (2001/C80/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.

11. Протокол про Статут Суду ЄС, наданий до Договору про Євросоюзу та інших співтовариств Ніццьким договором. Стаття 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.

12. Марченко М.Н., Дерябіна Е.М. Суд першої інстанції в судовій системі Євросоюзу//Право Європейського союзу. Питання історії і теорії. Підручник,

2010. URL: <http://yport.inf.ua/sud-pervoy-instantsii-sudebnoy-sisteme.html>.

13. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договір про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (2001/C80/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.

14. Лаакенська декларація «Майбутнє Європейського Союзу» (Декларація Лаак) від 15 грудня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_924#Text.

15. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект) (2003/C169/01). Підписаний 18.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text.

16. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу//30.3.2010 UA Офіційний вісник Європейського Союзу С 83/27,157-167, 210-229, 337, 350, 389-403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

REFERENCES:

1. Pyrozhkov, S.I., Kresina, I.O., Kudriachenko, A.I., Shemshuchenko, Yu.S., et al. (Eds.). (2019). *Yevroatlantychnyi vektor Ukrainy [Euro-Atlantic vector of Ukraine: national report]*. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [in Ukrainian].

2. Voloshyn, Yu.O. (2010). *Konstytutsiino-pravove zabezpechennia yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehratsii: teoretyko-metodolohichni aspekty [Constitutional and legal support of European interstate integration: theoretical and methodological aspects]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

3. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoho obiednannia vuhillia i stali: vid 18.04.1951 r. [Treaty establishing the European Coal and Steel Community from April 18, 1951]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved

from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026#Text [in Ukrainian].

4. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoho spivtovarystva z atomnoi enerhii vid 25.03.1957 r. [Treaty establishing the European Atomic Energy Community of 25.03.1957]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_027 [in Ukrainian].

5. Dogovor ob uchrezhdenii Evropeyskogo ekonomicheskogo soobshchestva : vid 01.01.1958 [Treaty establishing the European Economic Community from January 01, 1958]. *docs.cntd.ru*. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/901771692> [in Russian].

6. Komarova, T.V. (2010). *Yurysdyktsiia Sudu Yevropeiskoho Soiuzu [Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Uhoda "Yedynyi yevropeyskyi akt (ukr/ros)" : vid 17.02.1986 [Agreement "Single European Act (Ukrainian/Russian)" dated February 17, 1986]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text [in Ukrainian].

8. Dohovor o Evropeiskom Soiuze : ot 7 fevralia 1992 hoda [Treaty on European Union from February 7, 1992]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_02912 [in Russian].

9. *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*. (1997). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf> [in English].

10. Nitstskyi dohovir pro vnesennia zmin ta dopovnen do Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz, Dohovoriv pro zasnuvannia Yevropeyskykh Spivtovarystv ta deiakyykh poviazanykh z nymy aktiv (2001/C80/01) [Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (2001/C80/01)]. *zakon.rada.gov*.

ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

11. Protokol pro Statut Sudu YeS, dodanyi do Dohovoru pro Yevrosoiuzu ta inshykh spivtovarystv Nitstskym dohovorum. Stattia 54 [Protocol on the Statute of the Court of Justice, annexed to the Treaty on European Union and to other Communities by the Treaty of Nice. Article 54]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

12. Marchenko, M.N., Deriabina, E.M. (2010). Sud pershoi instantsii v sudovii systemi Yevrosoiuzu [Court of first instance in the judicial system of the European Union]. *Pravo Yevropeiskoho soiuzu. Pytannia istorii i teorii – Law of the European Union. Questions of history and theory*. Retrieved from <http://yport.inf.ua/sud-pervoy-instantsii-sudebnoy-sisteme.html> [in Ukrainian].

13. Nitstskyi dohovor pro vnesennia zmin ta dopovnen do Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz, Dohovoriv pro zasnuvannia Yevropeyskykh Spivtovarystv ta deiakykh poviazanykh z nymy aktiv (2001/C80/01) [Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain

related acts (2001/C80/01)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

14. Laakenskaia deklaratsiia «Maibutnie Yevropeiskoho Soiuzu» (Deklaratsiia Laak) : vid 15 hrudnia 2001 r. [Laeken Declaration «The Future of the European Union» (Laak Declaration) of 15 December 2001]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_924#Text [in Ukrainian].

15. Dohovir pro zaprovadzhennia Konstytutsii dlia Yevropy (proekt) (2003/C169/01) : vid 18 lypnia 2003 [Treaty establishing a Constitution for Europe (draft) (2003/C169/01) from July 18 2003]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text [in Ukrainian].

16. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu [Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].